

Georg STRECKER (†), Udo SCHNELLE, Gerard SEELEIG (red.), *Neuer Wettstein. Texte zum Neuen Testament aus Griechentum und Hellenismus*, t. II: *Texte zur Briefliteratur und zur Johannesapokalypse*, cz. I–II, Walter de Gruyter: Berlin–New York 1996, ss. I–XXIV, 1–1832.

Omawiane dzieło sięga swymi korzeniami aż XVIII w. i jest ściśle związane z osobą Johanna Jakoba Wettsteina (1693–1754). J.J. Wettstein urodził się w Bazylei i pochodził z rodziny inteligenckiej. Już w wieku 13 lat rozpoczął studia filozoficzne, w czasie których zrodziło się u niego zamiłowanie do języków greckiego oraz hebrajskiego. W wieku 16 lat zaczął studiować również teologię. Duży wpływ wywarła na niego w tym czasie osoba Ludwika Freya, który u młodego Wettsteina zaszczerpił pasję do krytyki tekstu. J.J. Wettstein nie studiował wyłącznie w swym rodzinnym mieście, Bazylei, lecz pogłębiał swą wiedzę w wielu ośrodkach uniwersyteckich Europy, m.in. w Genewie, Zurychu, Bernie, Lyonie, Paryżu oraz w Anglii. We wszystkich tych miejscach Bazylejczyk spotykał się z wiodącymi badaczami specjalizującymi się krytyce tekstu. Zamiłowanie do niej, a także do języków biblijnych, zaowocowało podjęciem decyzji o naukowym wydaniu greckiego Nowego Testamentu. Droga do publikacji tego dzieła była jednak dość długa i zawiła, ponieważ tekst grecki, jaki miał w nim się znaleźć, okazał się na skutek krytycznych ustaleń J.J. Wettsteina dość znacznie odbiegający w swej postaci od tzw. *textus receptus*. Fakt ten zrodził głębokie sprzeciwy wobec Bazylejczyka. Został on oskarżony o uprawianie teologii heterodoksyjnej i zmuszony nawet do opuszczenia kraju. Przez kilka

lat przebywał w Amsterdamie. Tam, w obliczu niemożności wydania krytycznego Nowego Testamentu, podjął się próby wydania *Prolegomeny*¹ do swych analiz tekstowo-krytycznych. Publikacji tej jednak również zaniechano z tego samego, zasadniczego powodu — tekst grecki zbyt mocno odbiegał od tekstu przyjętego.

Ostatecznie, już u schyłku życia J.J. Wettsteina, na przełomie lat 1751/1752 ukazało się jego krytyczne opracowanie Nowego Testamentu, z tą istotną zmianą, iż tekst grecki nie był zrekonstruowanym tekstem Bazylejczyka, lecz zgadzał się zasadniczo z tekstem Elzevira (1624). Pełny tytuł dzieła J.J. Wettsteina brzmiał: *Novum Testamentum graecum editionis receptae cum lectionibus variantibus codicum mss., editionum aliarum, versionum et patrum necnon commenatio pleniore ex scriptoribus veteribus hebraeis, graecis et latinis historiam et vim verborum illustrante opera et studio Joannis Jacobi Wettsteinii* (Amstelaedami ex officina Dommeriana 1751/1752). Układ graficzny tego opracowania przedstawia się następująco. U góry strony znajduje się stanowiący główną część dzieła jednokolumnowy tekst grecki, pod którym umiejscowiono tekst dwukolumnowy. W pierwszej kolumnie J.J. Wettstein zamieścił pomoce tekstowo-krytyczne włącznie z objaśnieniami. W drugiej natomiast materiał porównawczy z piśmiennictwa judaistycznego, hellenistycznego oraz rabinackiego.

Samo dzieło Bazylejczyka nie doczekało się więcej wznowienia. Niemniej jednak doceniono jego wielki trud nagromadzenia materiału porównawczego dla piśmiennictwa hagiografów nowotestamentowych i po wielu latach, począwszy od 1915 r., na nowo podjęto się kontynuacji jego dzieła, aczkolwiek w nieco zmienionej formie. Inicjatorem wznowienia prac nad dorobkiem J.J. Wettsteina był lipski nowotestamentalista Georg Heinrici (1844–1915). Za cel postawił on sobie zgromadzenie możliwie pełnego zbioru paralel dla piśmiennictwa nowotestamentowego z obszaru hellenizmu. W tym momencie zaznaczyła się już pierwsza różnica w stosunku do dzieła Bazylejczyka. Podczas gdy J.J. Wettstein poza hellenizmem zamieścił w swym opracowaniu również paralele z piśmiennictwa judaistycznego oraz rabinackiego, G. Heinrici postulował konieczność koncentracji badań wyłącznie na obszarze hellenizmu. Stąd też zainicjowany przez niego projekt otrzymał nazwę *Corpus Hellenisticum* (CH)². Jednocześnie synonimem tej nazwy stał się tytuł *Neuer Wettstein*.

¹ Pełny tytuł: *Prolegomena ad Novi Testamenti graeci editionem accuratissimum, e vetustissimis codd. mss. denuo procurandam, in quibus agitur de codd. mss. Ni Ti, scriptoribus graecis, qui No To usi sunt, versionibus veteribus, editionibus prioribus et claris interpretibus; et proponuntur animadversiones et cautiones ad examen variarum lectionum Ni Ti necessariae.*

² Wspomnieć tutaj należy, że podczas jednego ze wspólnych posiedzeń naukowców pracujących nad CH stwierdzono, iż należy odgraniczyć od siebie materiał porównawczy pochodzący z czystego hellenizmu, od pochodzącego z judaizmu hellenistycznego. Stąd też zaproponowano podział na *Corpus Pagano-Hellenisticum* (CP-H) oraz *Corpus Judeo-Hellenisticum* (CJ-H). Od tego też momentu

W pracę nad *Corpus Hellenisticum* zaangażowanych było wielu znaczących naukowców, m.in. Adolf Deismann, Ernst von Dobschütz, Hans Lietzmann, Erich Klostermann, Hans Windisch, Walter Bauer, Martin Dibelius, Gerhard Kittel, Henry J. Cadbury, Johannes Leipoldt, Kurt Aland, Harald Hegermann oraz Karl-Wilhelm Niebuhr. Prace nad projektem przebiegały z różną intensywnością, a niekiedy — ze względu na uwarunkowania historyczne, finansowe czy nawet personalne — były na dłuższy czas przerywane. W tym okresie ukazywały się zwłaszcza opracowania o charakterze monograficznym, które miały stanowić dodatkową pomoc oraz umożliwić istotne pogłębienie studiów nad dziełem. Prace nad *Neuer Wettstein* nabrały szczególnej intensyfikacji począwszy od 1955 r., a przełomowym był lipiec 1986 r. Wtedy to w Göttingen, pod przewodnictwem Georga Streckera rozpoczęto intensywne opracowywanie *Corpus Hellenisticum*. Po jego śmierci († 1994) kierownictwo nad projektem objął Udo Schnelle, a prace nad nim przeniesiono do Halle, gdzie trwają one po dziś dzień.

Pierwszym owocem kontynuacji dorobku J.J. Wettsteina było ukazanie się w 1996 r. nakładem wydawnictwa Walter de Gruyter dwuczęściowego tomu obejmującego swym zasięgiem piśmiennictwo epistolarne Nowego Testamentu oraz *Objawienie św. Jana*. Opracowanie liczy łącznie 1669 stron tekstu głównego, prezentującego paralele do określonych fragmentów Nowego Testamentu, pochodzące z piśmiennictwa helleńsko-hellenistycznego oraz judaistyczno-hellenistycznego. Zasadnicza część dzieła poprzedzona jest krótkim wprowadzeniem (ss. I–XXIV) znajdującym się w części I. W zakończeniu części II (ss. 1671–1831) zostało zamieszczonych kilka ważnych aneksów, które mają dopomóc w korzystaniu z dzieła. Odnaleźć tam można wykaz stosowanych skrótów wraz z ich objaśnieniami — w kolejności: skróty o charakterze ogólnym oraz skróty stosowane w cytacji autorów/dzieł starożytnych. W następnej kolejności zamieszczono aneks podający bliższe informacje na temat poszczególnych autorów/dzieł starożytnych z jednoczesnym wskazaniem, na którym z wydań oryginalnych danego autora/dzieła opierali się w cytacji autorzy *Corpus Hellenisticum*. W pierwszej kolejności omówione zostały dzieła greckie, natomiast w drugiej łacińskie. Po tym aneksie umieszczono wykaz wybranej literatury, która — jak sugerują autorzy — ma dopomóc w dalszym studiowaniu tekstów antycznych zawartych w *Neuer Wettstein*. Zastosowano tutaj podział na opracowania ogólne oraz szczegółowe. Wśród pierwszych wskazano leksykony dotyczące starożytności, słowniki, opracowania dotyczące dziejów literatury, historii oraz historii kultury, filozofii, wreszcie historii religii oraz mitologii. Wśród drugich podano opracowania, które szczegółowo traktują o środowisku Nowego Testamentu, ze szcze-

---

realizacja projektu przebiegała niejako dwutorowo. Zamierzono również każde z opracowań wydać w osobnych tomach. Ostatecznie jednak plan ten zarzucono.

gólnym uwzględnieniem doby hellenizmu. W tym też miejscu wskazano zbiory tekstów antycznych pochodzących z literatury hellenizmu i zebrane w innych aniżeli *Corpus Hellenisticum* opracowaniach, a następnie opracowania monograficzne. Na końcu wykazu bibliograficznego podano najczęściej cytowane w dziele komentarze nowotestamentowe. Kolejny aneks zawiera indeks przywoływanych w opracowaniu autorów starożytnych, wraz z wskazaniem cytowanych miejsc. Natomiast ostatni aneks zawiera wykaz wybranych osób oraz terminów.

Jak wcześniej zasygnalizowano, *Neuer Wettstein* miał stanowić z jednej strony kontynuację dzieła Bazylejczyka, z drugiej strony — chociażby ze względu na aktualny nowszy stan badań — dzieło to musiało być zmodyfikowane. Pierwszą też różnicą w stosunku do „starego Wettsteina” było — wspomniane wyżej — ograniczenie materiału porównawczego „wyłącznie” do paralel helleńsko-hellenistycznych oraz judeo-hellenistycznych. Drugą różnicą jest jego układ graficzny. W *Corpus Hellenisticum* nie podaje się — jak uczynił to J.J. Wettstein — w sposób ciągły całego tekstu Nowego Testamentu. Opracowanie wprawdzie również posiada charakter komentarza ciągłego, jednakże w tym sensie, że najpierw podaje się określony (najczęściej jednowierszowy) ustęp nowotestamentowy — w przypadku omawianego tomu z literatury epistolarnej lub z *Objawienia św. Jana* — a bezpośrednio po nim zamieszcza się paralelne teksty starożytne. Tekst Nowego Testamentu nie jest też tekstem opracowanym przez Bazylejczyka, lecz tzw. *textus receptus*, choć w niektórych (uzasadnionych) przypadkach dokonuje się korekty tekstowo-krytycznej. W cytacji autorów/dzieł starożytnych przyjęto następującą metodologię: do danego ustępu Nowego Testamentu podawane są najpierw — jeśli takie istnieją — paralele z piśmiennictwa judaizmu hellenistycznego, w drugiej kolejności z literatury helleńsko-hellenistycznej, wreszcie w trzeciej z piśmiennictwa łacińskiego doby hellenizmu. W każdej z tych trzech grup materiał porównawczy uszeregowany został chronologicznie. Autorzy *Neuer Wettstein*, podając określone paralele z piśmiennictwa starożytnego, opierają się na naukowych wydaniach poszczególnych autorów/dzieł. Nie cytują jednak fragmentów paralelnych w językach oryginalnych, lecz już w przekładzie na język niemiecki, bazując przy tym na przekładach krytycznych. W językach oryginalnych — greckim lub łacińskim — przytaczane są jedynie te fragmenty danego pisma, które wykazują istotne, niekiedy wręcz dosłowne, nawiązania do określonego tekstu nowotestamentowego. Należy wspomnieć, że wskazanie miejsc paralelnych nie ogranicza się wyłącznie do cytowania fragmentu danego dzieła starożytnego. Autorzy *Neuer Wettstein* — co jest kolejną różnicą w stosunku do dzieła Bazylejczyka — zgodnie z wytycznymi współczesnej hermeneutyki postawili sobie za cel każdorazowe uwzględnianie kontekstu danego ustępu (por. s. XI–XII). Stąd też każdy fragment materiału porównawczego poprzedzony jest zwięzłym historycznym oraz literackim wprowadzeniem.

Ponizej podany zostaje przykład z omawianego opracowania, przy czym zachowana zostaje wersja oryginału (por. s. 132–133):

Röm 6,7:

ὁ γὰρ ἀποθανὼν δεδικαίωται ἀπὸ τῆς ἀμαρτίας.

Denn wer gestorben ist, der ist gerechtfertigt von der Sünde.

1. *Luc Jup Conf 7*

Aus dem Dialog zwischen dem Göttervater Zeus und Kyniskos, dem Typus des Skeptikers, hinter dem sich vielleicht der Autor selbst verbirgt. Kyniskos bestreitet die von Zeus vorgebrachte Behauptung, die Götter seien höhere und vollkommeneren Wesen als die Menschen:

Wenn nun einer von jenen Sophisten hier wäre, würde er sich fragen, warum du behauptest, daß die Götter besser seien, wo sie doch Mitsklaven der Menschen und denselben Herrinnen, den Parzen, unterworfen sind. Ihr Unsterblich sein wird nämlich nicht hinreichen, daß sie dadurch besser erscheinen: denn es ist doch viel schlimmer, wenn der Tod zwar die Menschen in Freiheit entläßt, für euch aber die Sache ins Unendliche fortläuft und eure Sklaverei ewig ist (τοὺς μὲν κἄν ὁ θάνατος εἰς ἐλευθερίαν ἀφείλετω, ὑμῖν δὲ (...) ἀτέλιος ἡ δουλεία γίνεται), gesponnen von einem langen Faden.

2. *Anth Graec VII 553*

Ein Grabepigramm des Neuplatonikers Damaskus (5.Jh. n.Chr.) auf eine Sklavin:

[1] War auch Zosime früher allein nur dem Leibe nach Sklavin, / [2] auch dem Leibe nach hat sie nun die Freiheit erlangt. (Ζωσίμη, ἢ πρὶν εἶσα μόνω τῷ σώματι δούλη, καὶ τῷ σώματι νῦν εὔρεν ἐλευθερίην).

Jak już zasygnalizowano, autorzy *Corpus Hellenisticum* ograniczyli zawarty materiał porównawczy „wyłącznie” do obszaru helleńsko-hellenistycznego. Odpowiednio do tego, jak definiują oni epokę hellenizmu (por. s. XII–XIII) sięgają w swym opracowaniu po dzieła greckie oraz łacińskie. Należy jednakże w tym momencie przypomnieć, że ambicją G. Heinricha, inicjatora wznowienia prac nad dorobkiem J.J. Wettsteina, było przepracowanie oraz zawarcie w dziele pełnego wykazu helleńsko-hellenistycznych tekstów paralelnych do dzieł nowotestamentowych hagiografów. W praktyce ideał ten, ze względu na rozległość materiału, musiał zostać zarzucony. Stąd autorzy *Neuer Wettstein* zmuszeni byli do określonego wyboru materiału porównawczego. By wybór ten był jak najbardziej obiektywny oraz spełniał wymogi merytoryczne, wskazano kilka kryteriów, którymi się w nim kierowano (por. s. XIV–XV):

- 1) — zawężono materiał porównawczy wyłącznie do tych tekstów helleńsko-hellenistycznych, które wnoszą istotne informacje historyczne dotyczące środowiska Nowego Testamentu. Przy czym chodzi o takie teksty, które nie zawierają jeszcze refleksji na temat istnienia Nowego Testamentu.
- 2) — materiał porównawczy ograniczono do tekstów, które:
  - a) zawierają treściowe paralele do Nowego Testamentu (tj. wykazują zgodność merytoryczną, bądź poświadczają istnienie oraz funkcjonowanie porównywalnych rytów i instytucji);
  - b) przyczyniają się do dokładniejszego wyjaśnienia realiów, o których mowa na kartach Nowego Testamentu (osób, miejsc, instytucji, zwyczajów, historycznych wydarzeń oraz procesów itd.);

- c) objaśniają ważne pojęcia czy też rzadko spotykane słownictwo;
- d) naświetlają horyzont recepcji antycznego słuchacza lub czytelnika biorąc pod uwagę określone wypowiedzi hagiografów nowotestamentowych;
- e) zawierają ustalone wyrażenia językowe.

W związku z powyższym autorzy *Corpus Hellenisticum* zrezygnowali z cytacji niektórych ustępów z dzieł Ojców Kościoła, zwł. gdy nie zawierały one starych, jeszcze przedchrześcijańskich tradycji lub też nie były utrzymane w ogólnej, hellenistycznej konwencji. Nadto wykluczyli także te teksty, które objaśniały określony ustęp nowotestamentowy wyłącznie w aspekcie leksykalnym, gramatycznym lub stylistycznym, ponieważ — jak twierdzili — tego rodzaju informacje można znaleźć bądź w opracowaniach dotyczących gramatyki Nowego Testamentu, bądź też w różnego rodzaju słownikach egzegetycznych oraz teologicznych.

Neuer Wettstein stanowi bez wątpienia niezwykle pomoc w studiach nad tekstami Nowego Testamentu — w omawianym tomie II, zwł. nad tekstami z literatury epistolarnej oraz *Apokalipsy św. Jana*. Każdy egzegeta, który w sposób rzetelny pragnie zgłębić środowisko Nowego Testamentu — tj. zrozumieć uwarunkowania historyczne, kulturowe, socjalne oraz religijne, w jakich kształtował się Nowy Testament, rodziło i krzewiło się chrześcijaństwo — winien do tego opracowania sięgnąć. W bibliotece teologa-bibliisty *Corpus Hellenisticum* powinien znaleźć swe miejsce obok innych, cennych i wartościowych opracowań (jak np. komentarz Strack-Billerbecka). Tego rodzaju dzieła są przysłowiową „kopalnią wiedzy”. Autorzy *Neuer Wettstein* nie uważają jednak, że ich dzieło jest dziełem doskonałym i wyczerpującym. Dlatego w aneksach i w przypisach odwołują się także do innych opracowań, które pozwalają poznać i zgłębić szeroko rozumiany kontekst Nowego Testamentu. Oczywiście jest również, że korzystanie z *Neuer Wettstein* nie jest w stanie zastąpić własnych studiów nad tekstami antycznymi, które prezentują materiał porównawczy do Nowego Testamentu. *Corpus Hellenisticum* stanowi jednak w tej mierze ogromną pomoc.

Tutaj też należy wskazać na jeden z minusów omawianego dzieła. Jest nim fakt, że jest ono przydatne tylko dla czytelnika niemieckiego, natomiast czytelnik polski napotyka tutaj na problem nie tylko językowy (techniczny), ale przede wszystkim hermeneutyczny. Każdy bowiem przekład jest już interpretacją. Polski czytelnik korzystając z opracowania niemieckojęzycznego (zawierającego przekłady tekstów antycznych na język niemiecki) spotyka się *de facto* z podwójnym tłumaczeniem, co nie jest sytuacją korzystną. Stąd też, by uniknąć tego problemu, polski czytelnik winien traktować *Neuer Wettstein* jako swoisty przewodnik bibliograficzny, który dopomoże mu dotrzeć do tekstów oryginalnych wskazanych dzieł, lub przynajmniej do ich rzetelnych przekładów polskojęzycznych. Korzystanie z *Corpus Hellenisticum* domaga się zatem równocześnie podejścia krytycznego.

Za pewien minus prezentowanego opracowania można uznać także brak indeksu miejsc biblijnych. Jego istnienie z pewnością jeszcze bardziej ułatwiłoby korzystanie z *Neuer Wettstein*.

Podsumowując należy stwierdzić, iż całość opracowania niewątpliwie zasługuje na jak najlepszą ocenę, a jego twórcom oraz wydawcom należy się wielkie uznanie, nie tylko za trud pracy, lecz przede wszystkim za to, że otworzyli kolejne „wrota”, które badaczom Nowego Testamentu pozwalają jeszcze lepiej zagłębić się w świat dzieł nowotestamentowych hagiografów. Uważny czytelnik, który będzie korzystał z *Corpus Hellenisticum* obok błędów literowych lub edycyjnych może też wysunąć zarzut zbyt subiektywnego i dowolnego doboru tekstów antycznych przez jego autorów. Wszelkie jednak tego rodzaju krytyczne uwagi nie mogą w żaden sposób podważyć ogólnej i nieocenionej wartości zaprezentowanego dzieła.

Dominik Nowak